

EURALEX XIX
Congress of the
European Association
for Lexicography

Lexicography for inclusion

7-11 September 2021
Ramada Plaza Thraki
Alexandroupolis, Greece

www.euralex2020.gr

**Proceedings Book
Volume 1**

Edited by Zoe Gavriilidou, Maria Mitsiaki, Asimakis Fliatouras

EURALEX Proceedings

ISSN 2521-7100

ISBN 978-618-85138-1-5

Edited by: Zoe Gavriilidou, Maria Mitsiaki, Asimakis Fliatouras

English Language Proofreading: Lydia Mitits and Spyridon Kiosses

Technical Editor: Kyriakos Zagliveris

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

2020 Edition

Τοπωνύμια τηςελληνικής και η σχέση τους με τη νεοελληνική γλωσσική εικόνα του κόσμου

O.B. Bobrova

Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia

Abstract

Από ψυχολογικής άποψης ο γλωσσικός πολιτισμός κάθε λαού αποτελεί ένα σύνολο γνώσεων, ιδεών, συνειρμών (associations) και υποδηλώσεων (connotations), αντιλήψεων και ομαδικών αναμνήσεων που βρίσκουν την έκφρασή τους σε αντίστοιχα γλωσσικά μέσα. Σπουδαίο μέρος της γλωσσικής εικόνας του κόσμου αποτελούν σίγουρα τα χωρικά στοιχεία της (περιοχές, χώρες, πόλεις κ.λπ.) που διαμορφώνουν την “πολιτιστική γεωγραφία” κάθε γλώσσας και έχουν γίνει ήδη αντικείμενο ψυχολογικών μελετών.

Το παρόν εξετάζει τα χωρικά στοιχεία του νεοελληνικού γλωσσικού πολιτισμού τα οποία είναι συνδεδεμένα με όλων των ειδών τόπους και τοποθεσίες: πόλεις (Σπάρτη, Μέκκα), χώρες (Αμερική, Βαβυλωνία), όρη (Γολγοθάς, Όλυμπος), ποταμούς (Μαϊάνδρος, Αθήνη), λίμνες (Πρέσπα) κ.ά. (Θερμοπύλες, Βασίλη). Κατά τη σημασιολογική ανάλυση των τοπωνυμίων αναλύονται οι ιδιαιτερότητες της μεταφορικής χρήσης τους, καθώς και ο ρόλος τους στο νοητικό λεξικό του φυσικών ομιλητών της νέας ελληνικής. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης μπορούν να χρησιμεύσουν στην επικαιροποίηση και εμπλουτισμό των υπαρχόντων λεξικών της νέας ελληνικής, καθώς και στη συλλογή και περιγραφή στοιχείων που αποτελούν μέρος του “πολιτιστικού λεξικού” της.

Keywords: τοπωνύμια, γλωσσική εικόνα του κόσμου, μετωνυμία, στερεότυπη μεταφορά, ψυχολογολογία

1 Εισαγωγή

Είναι ευρέως γνωστό πως οι γεωγραφικές γνώσεις αποτελούν αναπόσπαστο και σημαντικό μέρος των επιστημών που έχουν ως αντικείμενο τους τον άνθρωπο και τις ανθρώπινες κοινωνίες. Η γεωγραφία αναγνωρίζεται ως κλειδί όχι μόνο στην ιστορία μιας χώρας ή ενός λαού, αλλά και του κόσμου που ως ολότητα σε πολλούς πολιτισμούς εκλαμβάνεται ως “το σπίτι της ανθρωπότητας” (Boas 1940: 642). Το ενδιαφέρον προς “το σπίτι”, δηλ. στον τόπο διαμονής με την ευρεία έννοια του όρου, ήταν πάντα έκδηλο στον άνθρωπο και εκφραζόταν συνήθως στην επιδίωξη του να γνωρίσει όσο το δυνατόν καλύτερα τη γεωγραφία του τόπου, της χώρας και του πλανήτη του, καθώς και να περιγράψει και να “οργανώσει” με κατάλληλο τρόπο τον κόσμο γύρω του δίνοντας ονόματα σε τόπους και τοποθεσίες.

Για τους λαούς της Ευρώπης ιδιαίτερος ρόλος που ανατίθετο στα γεωγραφικά ονόματα, διαφάνηκε το Β΄ ήμισυ του XIX αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή τα γεωγραφικά ονόματα, όπως και η γλώσσα του έθνους αυτή καθ’ εαυτήν, χρησίμευαν ως μέσο αυτοπροσδιορισμού, αναγνώρισης “φίλου” και “εχθρού” (Woodman 2012: 274).

Ως εκ τούτου, τα τοπωνύμια κάθε εθνικής γλώσσας προκαλούν ενδιαφέρον από μόνα τους, αφού αντικατοπτρίζουν την ιστορική ανάπτυξη του λαού που τη μιλά, τις μετακινήσεις του στο βάθος της ιστορίας, τις αλλαγές στην κοινωνική οργάνωσή του κ.ά.: “Κάθε όνομα που δίνεται σε ένα τόπο, έχει μια ιστορία πίσω του. Το όνομα δόθηκε από κάποιον, δόθηκε κάποτε και για μια ορισμένη αιτία” (Tent 2015: 67). Αυτή η υπόσταση των τοπωνυμίων είναι αντικείμενο της ονοματολογίας (για αρχαία και νεοελληνικά τοπωνύμια βλ. ενδεικτικά Matthews 2007; Fraser, Matthews 2010; Συμειωνίδης 2010 κ.ά.).

Ταυτόχρονα ο ρόλος που παίζουν τα τοπωνύμια στον αυτοπροσδιορισμό και την εξέλιξη ενός λαού, επιτρέπει να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα πως τα ονόματα τόπων μπορούν να προσκομίσουν ενδιαφέρον και πλούσιο υλικό όσον αφορά την “πολιτιστική γεωγραφία” μιας φυλής ή εθνικής οντότητας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το νοητικό λεξικό κάθε γλώσσας συμπεριλαμβάνει όχι μόνο τις έννοιες που σχετίζονται με τόπους εν γένει (Zinken 2008: 59), αλλά και ιδέες, υποδηλώσεις και ομαδικές αναμνήσεις που προήλθαν από αυτούς (Krasnykh 2003: 172). Όλα αυτά τα στοιχεία αποτελούν “μακρινή περιφέρεια” της σημασίας αρκετών γεωγραφικών ονομάτων. Τα στοιχεία αυτά διατηρούνται στο λεξιλόγιο και το “γλωσσικό πολιτισμό” του λαού και μεταδίδονται μέσω της γλώσσας στις επόμενες γενιές ομιλητών της, καθορίζοντας ως ένα βαθμό τη συμπεριφορά και την κοσμοαντίληψή τους (Boas 1940: 259).

Εκτός των πραγματικών τόπων και τοποθεσιών ιδιαίτερο ρόλο στον πολιτισμό μπορούν να αποκτήσουν και τόποι φανταστικοί, μυθολογικοί ή παραμυθένιοι. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι τα Τάρταρα και τα Ηλύσια πεδία της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας ή οι λαϊκές αντιλήψεις για μακρινές ή/και παραμυθένιες χώρες στην ευρωπαϊκή μεσαιωνική παράδοση (*Shlaraffenland/The Land of Cockaigne* ‘γη της αμέριμνης ζωής’, ‘γη όπου ρέει μέλι και γάλα’). Το ίδιο σημαντικά είναι και πραγματικά μέρη και τοποθεσίες που χάρη στο ρόλο τους στην ιστορία και στη σημασία τους για την πολιτιστική παράδοση του συγκεκριμένου λαού έχουν αποκτήσει ένα σύνολο συγκεκριμένων και σταθερών υποδηλώσεων και συνειρμών. Για παράδειγμα, η Βαβυλωνία, ως γνωστόν, ήταν ένα μεγάλο και πλούσιο κράτος του αρχαίου κόσμου με πρωτεύουσα τη Βαβυλώνα. Στη νέα ελληνική όμως το όνομά της χρησιμοποιείται μεταφορικά ως συνώνυμο σύγχυσης και ασυνεννοησίας. Αυτή η μεταφορική χρήση της λέξης ανάγεται στην βιβλική ιστορία για την κατασκευή του Πύργου της Βαβέλ, αλλά, όπως φαίνεται, έλαβε νέα ώθηση χάρη στην περίφημη κωμωδία του Δ. Βυζαντίου.

Η λεπτομερής και πλήρης ανάλυση τοπωνυμίων που έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη “πολιτιστική σημασία” στη νέα ελληνική θα μπορούσε, πρώτον, να συμβάλει σημαντικά στην επικαιροποίηση και εμπλουτισμό των υπαρχόντων λεξικών της.

Αυτή η ανάλυση, δεύτερον, θα μπορούσε να σταθεί ένα σημαντικό βήμα στη μελέτη και περιγραφή του “γλωσσικού πολιτισμού” της ελληνικής γλώσσας. Τρίτον, η ανάλυση αυτή είναι δυνατόν να θεωρηθεί προκαταρκτική φάση της σύνταξης ενός “πολιτιστικού λεξικού” της νέας ελληνικής. Μέχρι στιγμής έχουν γίνει πολλές και επιτυχημένες προσπάθειες εντοπισμού και περιγραφής στοιχείων του “πολιτιστικού λεξικού” μερικών ευρωπαϊκών γλωσσών (βλ. ενδεικτικά Wierzbicka 1997; Krasnykh 2016). Η σύνταξη ενός παρόμοιου λεξικού με νεοελληνικά δεδομένα θα αποτελούσε ένα “γνώθι σαυτόν” για τους ομιλητές της νέας ελληνικής, καθώς και ένα χρήσιμο εγχειρίδιο για αυτούς που τη μαθαίνουν ως δεύτερη/ξένη.

2 Υλικό και Στόχοι της Ανάλυσης

Είναι ευρέως αποδεκτή η άποψη πως το λεξιλόγιο της γλώσσας αντικατοπτρίζει πλήρως το περιβάλλον και τις κοινωνικές σχέσεις των φυσικών ομιλητών της, καθώς και αποτελεί μέσω έκφρασης και μετάδοσης ιδεών, ενδιαφερόντων και ασχολιών τους (Sapir 1973: 90-91). Οι αλλαγές στη σημασία των λέξεων, η εξαφάνιση παλιών λέξεων και εμφάνιση καινούριων σχετίζονται αδιάρρηκτα με τις αλλαγές που γίνονται στον πολιτισμό και τη συνείδηση του λαού (Ibid.: 27). Το παρόν αναλύει το ρόλο που παίζουν στη νέα ελληνική τα τοπωνύμια που, χάρη σε πρόσθετες μεταφορικές σημασίες που έχουν αποκτήσει με την πάροδο του χρόνου, μπορούν να θεωρούνται λέξεις “με ειδική πολιτιστική σημασία” (Wierzbicka 1997: 5). Εξετάζεται μια ομάδα λεξημάτων αποτελούμενη από 47 τοπωνύμια (ονόματα χωρών, περιοχών και πόλεων, συμπεριλαμβανομένων και φανταστικών, ποταμών, ορών, λιμνών κ.ά.). Η πλήρης λίστα παρουσιάζεται στον πίνακα 1 (βλ. παρακάτω).

Αναφορά (<i>reference</i>) του λεξήματος	Λέξιμα	Αριθμός (ποσοστό %)
Πόλη, οικισμός	Αθήνα Βαβυλώνα Γόμορρα Ιερουσαλήμ Καρδαμύλη Μαραθώνας Μέκκα Νυρεμβέργη Πομπηία Σόδομα Σπάρτη Σύβαρη	20 (42,55)
Φυσικά γεωγραφικά φαινόμενα		14 (29,79)
Όρος	Γολγοθάς Όλυμπος Άγιον Όρος*	5 (10,6)
Νησί, ήπειρος	Ατλαντίδα Ίμια Λέσβος	3 (6,38)
Ποταμός	Λήθη, Μαιάνδρος	2 (4,25)
Γεωγραφική περιοχή	Λακωνία, Μάνη	2 (4,25)
Πέρασμα	Θερμοπύλες	1 (2,13)
Κόλπος	Ναβαρίνο	1 (2,13)
Λίμνη	Πρέσπες	1 (2,13)
Κράτος, χώρα	Αγγλία/Μεγάλη Βρετανία Αίγυπτος Αμερική Γερμανία Ελντοράντο Βαβυλωνία Ελβετία	7 (14,9)
Φρούριο, μοναστήρι	Αγία Λαύρα Βαστίλη	2 (4,25)
Τόπος, περιοχή με άγνωστη τοποθεσία	Γέεννα Παράδεισος	2 (4,25)
Άλλα: ξενοδοχείο	Γουότεργκεϊτ	1 (2,13)
	Σύνολο:	47 (100)

Πίνακας 1: Λίστα των προς ανάλυση τοπωνυμίων και οι αναφορές (*references*) τους.

*Το όνομα Άγιον Όρος αναφέρεται κυρίως στο βουνό αλλά και στη χερσόνησο όπου βρίσκεται.

Τα προς ανάλυση λεξήματα και τα περικείμενά τους προέρχονται από εγκυκλοπαιδικά και άλλα λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας (Μπαμπινιώτης 2002, Πάπυρος Larousse 2003, Συμμεωνίδης 2010, Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας 2014), διαθέσιμα νεοελληνικά σώματα κειμένων (Σώμα Ελληνικών Κειμένων¹, Corpus of Modern Greek², eITenTen³, ΕΘΕΓ⁴), ηλεκτρονικές εκδόσεις μεγάλων ελληνικών εφημερίδων (“Καθημερινή”,

¹ <http://www.sek.edu.gr/search.php>

² <http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/>

“Το Βήμα”, “Εφημερίδα των Συντακτών” κ.ά.), καθώς και ελληνικές ιστοσελίδες στο Διαδίκτυο το οποίο αξιοποιείται ως πηγή παραδειγμάτων χρήσης σύγχρονης ζωντανής γλώσσας (Gatto 2014: 1).

Πρέπει να σημειωθεί πως είναι αρκετές οι περιπτώσεις χρήσης όχι των ίδιων των τοπωνυμίων αλλά των παράγωγών τους. Έτσι, εκτός από τοπωνύμια, τα χωρικά στοιχεία του νεοελληνικού γλωσσικού πολιτισμού εκφράζονται με:

- επίθετα παράγωγα από τοπωνύμιο τα οποία συνδέονται ελεύθερα με ουσιαστικά (σπαρτιάτικη αγωγή, σπαρτιάτικο γεύμα, σπαρτιάτικο φαγητό)
- πολυλεκτικά λεξήματα τύπου “επίθετο παράγωγο από τοπωνύμιο + ουσιαστικό” (μαραθώνιος δρόμος)
- ουσιαστικοποιημένα επίθετα παράγωγα από τοπωνύμιο (μέγκλα, καλαματιανός).

Το συμπέρασμα ότι το τοπωνύμιο έχει “ιδιαίτερη πολιτιστική σημασία” βασίζεται στην δυνατότητα μεταφορικής ή μετωνυμικής χρήσης του. Εκτός αυτού, ένδειξη της “ιδιαίτερης πολιτιστικής σημασίας” αποτελεί η χρήση του εν λόγω τοπωνυμίου στα ρητά, γνωμικά και παροιμίες της νέας ελληνικής.

Με κριτήριο τη σημασία τους τα παραπάνω τοπωνύμια χωρίζονται στις εξής κατηγορίες:

- τοπωνύμια που χρησιμοποιούνται μετωνυμικά στο λόγο (δηλ. είναι μετωνυμίες τύπου “τόπος αντί γεγονότος”): εκλογικό Βατερλώ, ένα νέο Ναβαρίνο (20 λεξήματα).
- τοπωνύμια που χρησιμοποιούνται μεταφορικά στο λόγο (η Ευρώπη είναι παράδεισος, να γίνει η Ελλάδα Μέκκα καινοτομίας) (14 λεξήματα).⁵
- τοπωνύμια των οποίων τα παράγωγα χρησιμοποιούνται στο λόγο μεταφορικά ή μετωνυμικά (σπαρτιάτικο γεύμα, μαραθώνιες συνομιλίες, σβαρίτης, λακωνίζω) (9 λεξήματα).

Με σκοπό να αποδείξουμε πως ο χαρακτηρισμός “λεξήματα με ιδιαίτερη πολιτιστική σημασία” χρησιμοποιείται πολύ βάσιμα αναφορικά με τα παραπάνω τοπωνύμια, θεωρούμε σκόπιμο να τα αναλύσουμε παρακάτω πιο λεπτομερώς ανά κατηγορίες.

3 Τοπωνύμια “με Ιδιαίτερη Πολιτιστική Σημασία” και η Μέθοδος Ανάλυσής τους

Όπως αναφέραμε πιο πάνω, τα τοπωνύμια που αποτελούν το αντικείμενο του παρόντος, έχουν αποκτήσει ένα σύνολο πρόσθετων σημασιολογικών στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται κυρίως από γενικές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις. Η σωστή μεταφορική χρήση του λεξήματος *Βαβυλωνία*, επί παραδείγματι, βασίζεται άμεσα στις γνώσεις του ομιλητή για την ιστορία της κατασκευής του Πύργου της Βαβέλ. Ως εκ τούτου, η ανάλυση αυτού και παρόμοιων λεξημάτων με παραδοσιακά σημασιολογικά μέσα θα αποδειχτεί αναποτελεσματική, επειδή τα “πολιτιστικά φορτισμένα” σημασιολογικά στοιχεία τους, οι σημασιολογικές τους σχέσεις (associations) και συνειρμοί (connotations) βρίσκονται στην μακρινή περιφέρεια της σημασίας τους. Η ψυχολογολόγος V. Krasnykh με σκοπό τον εντοπισμό και την περιγραφή αυτών των λεπτομερειών και λεπτών αποχρώσεων της σημασίας προτείνει έναν αλγόριθμο αποτελούμενο από τα εξής βήματα:

- 1) προσδιορισμός της προέλευσης του λεξήματος (παγκόσμια ιστορία, μυθιστορήματα, Ιερά Ιστορία κ.ά.)
- 2) περιγραφή της κυριολεκτικής σημασίας του λεξήματος, της αναφοράς (reference) του και σχετικές εγκυκλοπαιδικές πληροφορίες
- 3) περιγραφή μεταφορικής/μετωνυμικής χρήσης του λεξήματος στο λόγο
- 4) παράθεση παραδειγμάτων χρήσης του λεξήματος και εκφράσεων που το περιλαμβάνουν (Krasnykh 2016: 418).

3.1 Τοπωνύμια-μετωνυμίες “Τόπος αντί Γεγονότος”

Σύμφωνα με τον G. Lakoff, η μετωνυμία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης σκέψης. Η μεγάλη διάδοση των μετωνυμιών στη γλώσσα οφείλεται στο γεγονός ότι διευκολύνουν σημαντικά την επικοινωνία, επιτρέποντας στον ομιλητή να συγκεντρώσει την προσοχή του σε μία και μόνο όψη μιας σύνθετης κατάστασης ή μιας αφηρημένης έννοιας κάνοντάς την πιο απλή και προσιτή (well-understood, easy-to-perceive) (Lakoff 1987: 77).

Όπως αναφέραμε παραπάνω, τα περισσότερα τοπωνύμια που εξετάσαμε χρησιμοποιούνται στο λόγο μετωνυμικά δηλώνοντας ένα γεγονός αντί του τόπου στον οποίο συνέβη. Ακολουθεί η ανάλυσή μερικών από αυτά με βάση τον αλγόριθμο που μόλις προαναφέραμε.

Θερμοπόλες

- 1) Το λέξημα δηλώνει ένα παραθαλάσσιο πέραςμα στην Ελλάδα. Η σφαίρα προέλευσης του λεξήματος είναι παγκόσμια ιστορία και, συγκεκριμένα, η ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας.
- 2) Τα Στενά των Θερμοπόλων είναι γνωστά στην ιστορία από τη μάχη με τους Πέρσες που έγινε εκεί το 480 π.Χ. Εκεί έπεσαν μαχόμενοι ο Λεωνίδας και οι 300 Σπαρτιάτες του. Η θυσία τους έγινε σύμβολο αυταπάρνησης και πατριωτισμού (ΠΛ 2003: 682).
- 3) Χρησιμοποιείται για να δηλώσει αιματηρή, δύσκολη και ηρωική αντίσταση σε κάτι κακό.
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

³ <https://www.sketchengine.eu/eltenten-greek-corpus/>

⁴ <http://hnc.ilsp.gr/index.php>

⁵ Ως γνωστόν, μέχρι τώρα δεν έχουν τεθεί σαφή κριτήρια διαφοροποίησης μεταφοράς και μετωνυμίας (Bartsch 2003: 49) που παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες ως προς τη γνωσιακή υπόσταση και τη συμβολική χρήση τους (Lakoff, Johnson 1980: 37). Στο παρόν οι χρήσεις των λεξημάτων αναγνωρίζονται ως μεταφορικές ή μετωνυμικές με βάση τη σημασιολογία: η μεταφορά έχει να κάνει με μια κατάσταση ως ολόκληρη (μεταφορά μερικών σημασιολογικών στοιχείων από μια οντότητα σε μια άλλη) ενώ στην περίπτωση της μετωνυμίας πρόκειται για μεταφορά ενός σημασιολογικού στοιχείου.

(1) Σε ιδιώτες δίνονται τα διόδια και προβλέπεται αύξηση 125%. Τέτοιο τίμημα δεν πλήρωσαν ούτε οι Πέρσες στις *Θερμοπόλες*⁶

(2) τα Ίμια είναι οι σύγχρονες *Θερμοπόλες*.⁷

Εκφράσεις: *φυλάω Θερμοπόλες* ‘προστατεύω και διαφυλάσσω κάτι, κυρ. θεσμό ή αξία, που θεωρείται σημαντικό και πολύτιμο’ (XP 2014: 69).

Παραδείγματα χρήσης:

(3) Πάντως, η ίδια η Μέρκελ σε ομιλία της στο Ανόβερο τάχθηκε κατά της πολιτικής αύξησης των ελλειμμάτων για την τόνωση της ανάπτυξης, διαμηνύοντας *urbi et orbi* ότι εξακολουθεί και ότι θα εξακολουθήσει μέχρι τέλους να *φυλά τις Θερμοπόλες* της δημοσιονομικής ορθοδοξίας.⁸

(4) Ο Έβρος και η Θράκη εδώ και χρόνια *φυλούν Θερμοπόλες*.⁹

Πομπηία

1) Είναι όνομα ιταλικής πόλης. Η σφαίρα προέλευσης του λεξήματος είναι παγκόσμια ιστορία.

2) Η πόλη της Πομπηίας θάφτηκε από στρώμα τέφρας το 79 μ.Χ. κατά την έκρηξη του Βεζουβίου (ΠΛ 2008: 1443).

3) Χρησιμοποιείται στο λόγο για να περιγράψει την κατάσταση αναμονής μιας καταστροφής ή (συχνότερα) την κατάσταση πανωλεθρίας και μαζικών θανάτων.

4) Παραδείγματα χρήσης:

(5) όλη η Γης σήμερα είναι μια *Πομπηία*, λίγη ώρα πριν από την έκρηξη (Ν. Καζαντζάκης, Αδελφοφάδες)¹⁰

(6) σύγχρονη *Πομπηία!* Ιστορίες που συγκλονίζουν [...] Οι λέξεις είναι φτωχές για να περιγράψουν την τραγωδία από την καταστροφική φωτιά στο Μάτι και στο Νέο Βουτζά της Αττικής¹¹

(7) Σύγχρονη *Πομπηία* η Ανατολική Αττική.¹²

Εκφράσεις: δεν υπάρχουν.

Η μετωνυμία “τόπος αντί γεγονότος” είναι πολύ διαδεδομένη στη γλώσσα (Kövesces 2002: 144-145). Πιθανότατα σε αυτό οφείλεται και το ότι η ελληνική γλώσσα όχι μόνο έχει μια αξιοσημείωτη λίστα μετωνυμιών “με πολιτιστική σημασία” (βλ. πίνακα 1) αλλά και εμπλουτίζεται συνεχώς με τέτοιου είδους μετωνυμίες. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της ανάλυσης μας, εκτός από πολύ διαδεδομένες και καταχωρισμένες σε λεξικά μετωνυμίες, εντοπίσαμε λεξήματα των οποίων η μετωνυμική χρήση σημειώνεται σχετικά πρόσφατα:

Μάτι

1) είναι οικισμός του ν. Αττικής.

2) Το καλοκαίρι του 2018 εκεί σημειώθηκαν φονικές πυρκαγιές που στοίχησαν τη ζωή πολλών ανθρώπων. Είναι η φονικότερη πυρκαγιά στην ιστορία του νεοελληνικού κράτους και μια από τις φονικότερες στη σύγχρονη ιστορία.

3) Χρησιμοποιείται στο λόγο ως χαρακτηρισμός καταστροφικής πυρκαγιάς με πολλά θύματα.

4) Παραδείγματα χρήσης:

(8) Ηθελαν «Νέο Μάτι;» - Σχέδιο εμπρησμού διερευνά η Πυροσβεστική.¹³

(9) Φόβοι για νέο Μάτι: Αυτές είναι οι εννέα περιοχές σε κίνδυνο.¹⁴

Εκφράσεις: δεν υπάρχουν.

⁶ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=2000&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=556.20&query=page=2&sid=93520&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

⁷ <https://www.enikos.gr/international/554173/ta-imia-einai-oi-synchrones-thermopyles-ti-leei-o-fantaros-pou-ep> (accessed 20.04.2020).

⁸ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=8234&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=198.38&query=page=2&sid=93520&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

⁹ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=2523&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=303.10&query=page=2&sid=93520&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

¹⁰ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/?interface_language=ru (accessed 20.04.2020).

¹¹ <http://patrastimes.gr/home-page-slider/%CF%83%CF%8D%CE%B3%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CE%BC%CF%80%CE%B7%CE%AF%CE%B1-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%85%CE%B3%CE%BA%CE%B%CE%BF/> (accessed 20.04.2020).

¹² <https://empros.gr/2018/07/syghroni-pompiia-i-anatoliki-attiki/> (/).

¹³ <https://www.tanea.gr/2019/07/23/greece/ithelan-neo-mati-sxedio-empismou-diereyna-i-pyrosvestiki/> (accessed 20.04.2020).

¹⁴ <https://www.in.gr/2019/03/09/greece/fovoi-gia-neo-mati-aytes-einai-oi-ennea-perioxes-pou-kindyneoun/> (accessed 20.04.2020).

Πρέσπες

- 1) είναι γνωστή λιμναία περιοχή στα σύνορα Ελλάδας, Βόρειας Μακεδονίας και Αλβανίας.
- 2) Στη Λίμνη της Μεγάλης Πρέσπας στις 17 Ιουνίου 2018 υπεγράφη η διακρατική συμφωνία Ελλάδας-ΠΓΔΜ για τη μετονομασία της τελευταίας σε Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας.
- 3) Χρησιμοποιείται στο λόγο ως συνώνυμο αμφίβολης συμφωνίας με την υπογραφή της οποίας η θέση της Ελλάδας στη διεθνή πολιτική σκηνή υποβαθμίζεται σημαντικά.
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

(10) Προς νέες *Πρέσπες* φαίνεται πως οδηγείται η Ελλάδα με την Τουρκία, με κρυφές συμφωνίες για Αιγαίο και Ν. Μεσόγειο για τα κοιτάσματα αλλά και την ΑΟΖ!¹⁵

Εκφράσεις: δεν υπάρχουν.

Νυρεμβέργη

- 1) είναι πόλη της Γερμανίας.
- 2) Εκεί έλαβε χώρα η δίκη των μελών του Εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος και άλλων οργανώσεων της ναζιστικής Γερμανίας για διάπραξη εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας (ΠΛ 2003: 1255).
- 3) Χρησιμοποιείται ως συνώνυμο μιας δίκης που οριστικά βάζει τέλος σε παράνομες πράξεις και εγκλήματα.
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

(11) Πότε θα στηθεί μια νέα *Νυρεμβέργη*, όπου ο κάθε Ερντογάν και κάθε ιμπεριαλιστής ηγέτης θα λογοδοτήσουν για τόσα εγκλήματα πολέμου και τόσες παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου και των δικαιωμάτων του ανθρώπου;¹⁶

Εκφράσεις: δεν υπάρχουν.

Ιμια

- 1) είναι βραχονησίδες στο ΝΑ Αιγαίο
- 2) Εκεί το 1996 σημειώθηκε μια κρίση με αφορμή την προσάραξη τουρκικού πλοίου. Ακολούθησε η αμφισβήτηση της ελληνικής θαλάσσιας κυριαρχίας εκ μέρους της Τουρκίας. Η κατάσταση παραλίγο να εξελιχτεί σε μια γενικευμένη σύγκρουση αλλά με την παρέμβαση του ΝΑΤΟ οι δύο χώρες απέσυραν τις ναυτικές δυνάμεις τους.
- 3) Χρησιμοποιείται ως συνώνυμο μιας ένοπλης σύγκρουσης (κυρίως με την Τουρκία) με αφορμή την αμφισβήτηση της κυριαρχίας της Ελλάδας.
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

(12) Οδεύουμε προς νέα... *Ιμια*;¹⁷

Εκφράσεις: *κρίση των Ιμίων*.

3.2 Τοπωνύμια-μεταφορές

Τα λεξήματα αυτού του τύπου είναι λιγότερα σε σχέση με τα τοπωνύμια-μετωνυμίες και, σε αντίθεση με αυτά, δεν περιγράφουν ένα γεγονός αλλά παρουσιάζουν έναν γενικό χαρακτηρισμό μιας κατάστασης με βάση την υπόρρητη σύγκρισή της με μια άλλη.

Μέκκα

- 1) Είναι όνομα μιας πόλης της Σαουδικής Αραβίας.
- 2) Ιερή πόλη των μουσουλμάνων (ΠΛ 2003: 1069). Η μεταφορική χρήση του λεξήματος έχει σχέση με το ισλάμ και τα ιερά του κείμενα στα οποία η Μέκκα αναφέρεται ως γενέτειρα του προφήτη Μωάμεθ.
- 3) Χρησιμοποιείται στο λόγο ως συνώνυμο για τόπο ιερό και λατρεμένο ή για πόλο έλξης ανθρώπων που ασκούν ένα συγκεκριμένο επάγγελμα.
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

(13) “*Μέκκα* του Καπιταλισμού” Wall Street¹⁸

(14) η δράση μεταφέρεται από τη Βενετία στη *Μέκκα* του τζόγου, στο Λας Βέγκας¹⁹

(15) *Μέκκα* της μόδας.²⁰

¹⁵ https://viralgreece.eu/katroygkalos-i-toyrkia-echei-dikaiomata-sta-koitasmata-stin-n-mesogio?fbclid=IwAR1YncOwHK9lJIBVgZQIi9vmw-X0ECXfk9qosnwkQOEajf3vl8_0rUrB7Q0 (accessed 16.04.2020).

¹⁶ <https://simerini.sigmalive.com/article/2019/10/20/mia-nea-nuremberge/> (accessed 20.04.2020).

¹⁷ <https://www.philenews.com/koinonia/epistoles/article/848033/odevoyme-pros-nea-imia> (accessed 16.04.2020).

¹⁸ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=8835&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=103.7&query=sid=11410&page=1&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

¹⁹ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=445&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=7.22&query=sid=11410&page=1&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

²⁰ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=8585&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=119.7&query=page=2&sid=11410&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

Εκφράσεις: δεν υπάρχουν.

Εβερεστ

- 1) είναι βουνό των Ιμαλαίων.
- 2) Είναι το ψηλότερο βουνό του κόσμου.
- 3) Χρησιμοποιείται μεταφορικά ως χαρακτηρισμός για κάτι τεράστιο, υπέρογο ή κάτι πολύ σπουδαίο και περίφημο.
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

(16) Δεν έχει προφανώς αντίρρηση με τη... σπουδή του πολιτικού συστήματος να κατακτήσει το *Έβερεστ* της διαφάνειας.²¹

(17) «Ο Νονός»: Το *Έβερεστ* του αμερικανικού σινεμά.²²

Εκφράσεις: δεν υπάρχουν.

3.3 Τοπωνύμια των οποίων τα Παράγωγα Χρησιμοποιούνται στο λόγο Μεταφορικά ή Μετωνυμικά

Σε αρκετές περιπτώσεις το τοπωνύμιο δεν χρησιμοποιείται ως μεταφορά ή μετωνυμία. Μεταφορική χρήση όμως έχουν τα παράγωγά του που συνήθως χρησιμοποιούνται είτε μόνα τους είτε αποτελούν μέρος λεξιλογικών συνάψεων (lexical collocations).

Μαραθώνας

- 1) είναι πόλη και δήμος στην Αττική, Ελλάδα.
- 2) Είναι γνωστός για τη μάχη που έγινε το 490 π.Χ. μεταξύ των Αθηναίων και των Περσών. Η είδηση για τη νίκη των Αθηναίων υπό τον Μιλτιάδη μαθεύτηκε στην Αθήνα χάρη στον δρομέα Φειδιππίδη που έπεσε νεκρός από την εξάντληση μόλις ανήγγειλε τη νίκη (ΠΛ 2003: 1043).
- 3) Μεταφορική χρήση στο λόγο έχει το παράγωγο λέξημα *μαραθώνιος* (ως επίθετο και ως ουσιαστικό) που δηλώνει επίπονη προσπάθεια ή κάτι που έχει μεγάλη διάρκεια (Ibid.).
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

(18) εξεταστικός *μαραθώνιος* των υποψηφίων²³

(19) *μαραθώνιες* συνομιλίες συνολικής διάρκειας έξι ωρών.²⁴

Εκφράσεις: δεν υπάρχουν.

Λακωνία

- 1) είναι ιστορική περιοχή της Σπάρτης.
- 2) Οι Σπαρτιάτες είναι γνωστοί στην ιστορία ως υπέροχοι πολεμιστές, φημίζονταν επίσης για λιτό και αυστηρό τρόπο ζωής τους.
- 3) Μεταφορική χρήση στο λόγο έχουν τα παράγωγα λεξήματα *λακωνίζω*, *λακωνικός* -ή -ό, *λακωνίζειν* που δηλώνουν πολύ λιτό, περιεκτικό και εύστοχο τρόπο έκφρασης.
- 4) Παραδείγματα χρήσης:

(20) επισημαίνει *λακωνικά* η «Zeit»²⁵

(21) Περιορίστηκε απλώς σε μια *λακωνική* παρατήρηση²⁶

Εκφράσεις: *λακωνίζειν* εστί φιλοσοφείν 'το να λες λίγα είναι φιλοσοφία':

(22) Το αρχαίο ρητό "Το *λακωνίζειν* εστί φιλοσοφείν" είναι ο χρυσός κανόνας για την ειδησεογραφία.²⁷

3.4 Τοπωνύμια ως Μέρος του Νοητικού Λεξικού και του "Πολιτιστικού Λεξικού" της Νέας Ελληνικής

Όπως προκύπτει από την ανάλυση, το να αποκτά ένα τοπωνύμιο κάποιες πρόσθετες υποδηλώσεις και μεταφορικές σημασίες είναι πολύ διαδεδομένο στη κοινή νεοελληνική. Μπορούμε όμως με βάση τα αποτελέσματα της παραπάνω

²¹ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=8707&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=454.14&query=page=3&sid=72821&search_language=greek&interface_language=en&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

²² http://www.cinemazine.gr/themata/arthro/godfather_bday-130998731/ (accessed 20.04.2020).

²³ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=535&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=78.7&query=sid=43110&page=1&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

²⁴ http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/context.php?doc_id=9208&start_sent_no=&end_sent_no=&found1=759.13&query=sid=55558&page=1&search_language=greek&interface_language=ru&contexts_output_language=greek (accessed 20.04.2020).

²⁵ <http://hnc.ilsp.gr/index.php#> (accessed 20.04.2020).

²⁶ Ibid.

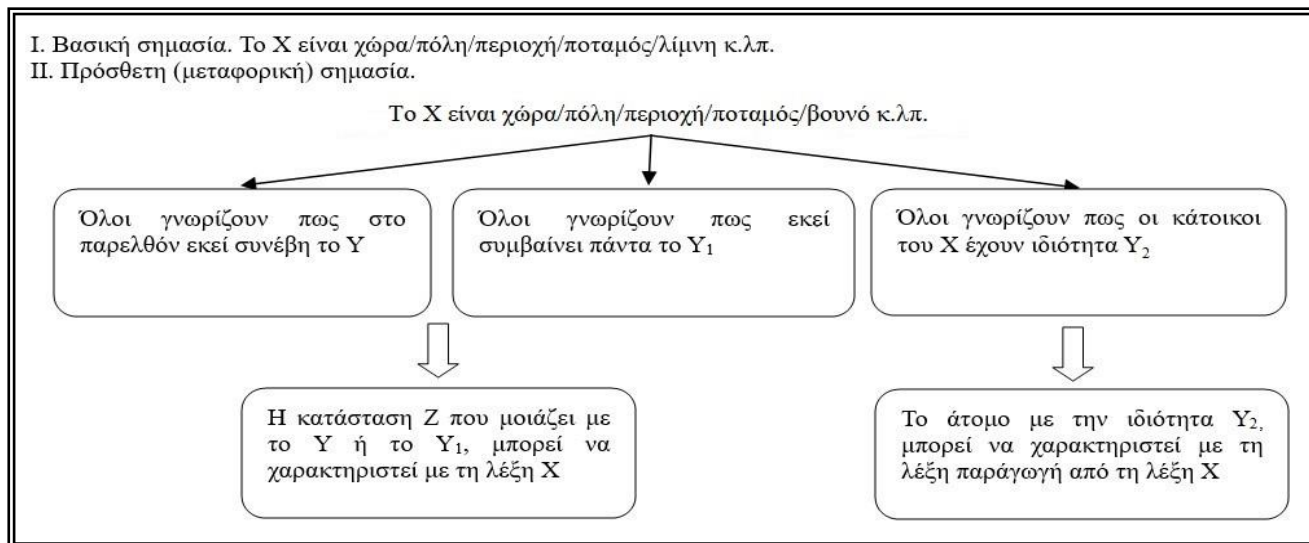
²⁷ Ibid.

ανάλυσής να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα σχετικά με το πως παρουσιάζονται οι σημασίες των τοπωνυμίων στο νοητικό λεξικό των ομιλητών της νέας ελληνικής;

Όπως φαίνεται, η δυνατότητα της μεταφορικής χρήσης των εν λόγω τοπωνυμίων στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε εγκυκλοπαιδικές γνώσεις του ομιλητή. Κατά την ανάλυση της σημασίας συγκεκριμένων λεξημάτων, για παράδειγμα, είναι αδύνατον να παραλειφθούν οι αναφορές σε πραγματικά γεγονότα ή/και άλλες γενικές πληροφορίες που εξηγούν την μεταφορική χρήση του λεξήματος. Επομένως, πρόκειται για λεξήματα για τα οποία είναι σχεδόν αδύνατος ο “διαχωρισμός της σημασίας και εγκυκλοπαιδικής προέκτασής της” [Atchinson 2008: 50].

Εκτός αυτού, πρέπει να σημειωθεί πως η μεταφορική χρήση των τοπωνυμίων αποτελεί έναν τρόπο έκφρασης συναισθημάτων στο λόγο, πράγμα που κάνει τα εν λόγω τοπωνύμια “συναισθηματικά φορτισμένα”. Με σκοπό να διευκολυνθεί η σημασιολογική ανάλυσή τους, θεωρήθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθεί η μέθοδος παραφράσεων που προτάθηκε από την A. Wierzbicka και αποδείχθηκε αποτελεσματική στη σημασιολογική ανάλυση σύνθετων αφηρημένων εννοιών (βλ. Wierzbicka 1997).

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να παρουσιάσουμε τη σημασία των τοπωνυμίων ως ακολούθως (βλ. εικόνα 1):

Εικόνα 1: Σημασία των τοπωνυμίων όπως παρουσιάζονται στο νοητικό λεξικό της νέας ελληνικής.

4 Συμπεράσματα

Η ανάλυση έδειξε πως τα τοπωνύμια της νέας ελληνικής αρκετά συχνά αποκτούν πρόσθετες μετωνυμικές ή μεταφορικές σημασίες. Ο σημασιολογικός τύπος “τόπος αντί γεγονότος” έχει την πιο ευρεία χρήση.

Συνήθως μεταφορικά ή μετωνυμικά χρησιμοποιούνται τα τοπωνύμια που σχετίζονται με γεγονότα της ελληνικής ή παγκόσμιας ιστορίας (το ποσοστό τους ανέρχεται σε περίπου 66%), μυθολογία (≈15%), θρησκεία (≈15%), γεωγραφία (≈4%).

Η μεταφορική χρήση των τοπωνυμίων είναι δυνατή μόνο σε περίπτωση που ο ομιλητής διαθέτει αρκετές γενικές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις που του επιτρέπουν να πραγματώσει τη “συμβολική αξία” του λεξήματος και να το χρησιμοποιήσει σωστά. Ως εκ τούτου, η σημασιολογική ανάλυση των τοπωνυμίων και παρόμοιων λεξημάτων “με ιδιαίτερη πολιτιστική σημασία” πρέπει να γίνεται όχι αποκλειστικά με σημασιολογικές μεθόδους, αλλά και με βάση τα εξωγλωσσικά στοιχεία που αποτελούν “κοινές γνώσεις” των ομιλητών της νέας ελληνικής.

Κατά τη διάρκεια της ανάλυσης εντοπίστηκαν επίσης μερικά τοπωνύμια η μεταφορική ή μετωνυμική χρήση των οποίων είναι συχνή στο προφορικό και γραπτό λόγο αλλά δεν αναφέρεται στα λεξικά (*Ιμια, Νυρεμβέργη, Πρέσπες*). Τα παραπάνω δεδομένα είναι δυνατόν να ληφθούν υπόψη κατά τον εμπλουτισμό των υπαρχόντων λεξικών της νεοελληνικής, καθώς και κατά την περιγραφή του “πολιτιστικού λεξικού” της νέας ελληνικής.

5 References

- Atchinson, J. (2008). *Words in the mind : An introduction to the mental lexicon*. Oxford; Cambridge, Blackwell Publishing.
- Bartsch, R. (2003) Generating polysemy: Metaphor and metonymy. In R. Dirven, R. Pörings (eds.) *Metaphor and Metonymy in Comparison And Contrast*. Berlin, New York, Mouton de Gryuter, pp. 49-74.
- Boas, F. (1940) *Race, language and culture*. New York: The Macmillan Company.
- Fraser, P., Matthews, E. (eds.) (2010) *Lexicon of Greek personal names*. Oxford: Clarendon Press.
- Gatto, M. (2014) *The Web as a Corpus : theory and practice*. London, New York, Bloomsbury.
- Goddard, C., Wierzbicka, A. (eds.) (2002) *Meaning and Universal Grammar. Theory and empirical findings*. V. 1. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Kövecses, Z. (2002) *Metaphor : A Practical Introduction*. Oxford : Oxford University Press.

- Krasnykh, V. V. (2003) "Svoy" sredi "chuzikh": mif ili realnost? [At home or among strangers : myth or reality?] Moscow, Gnozis.
- Krasnykh, V. V. (2016) *Slovar i grammatika lingvokultury : Osnovy psikholingvokulturologii* [Lexicon and Grammar of Linguistic Culture : Prolegomena to psycholinguoculturology]. Moscow, Gnozis.
- Lakoff, G., Johnson M. (1980) *Metaphors we Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Matthews, E. (ed.) (2007) *Old and New Worlds in Greek Onomastics* (Proceedings of the British Academy). Oxford: Oxford University Press.
- Sapir, E. (1973) Language and Environment. In Mandelbaum D. (ed.). *Selected writings of Edward Sapir in language, culture and personality*. Berkeley: University of California Press, pp. 89-103.
- Tent, J. (2015) Approaches to research in Toponymy. In *Names: A Journal of Onomastics*, 2 (63), pp. 65-74.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words*. Oxford: Oxford University Press.
- Woodman, P. (2012) Toponymy in a landscape of aggression: Geographical names in National Socialist Germany. In P. Woodman (ed.) *The great toponymic divide: Reflections on the definition and usage of endonyms and exonyms*. Warszawa, Head Office of Geodesy and Cartography, pp. 271-302.
- Zinken, J. (2008) Linguistic pictures of the world or language in the world? Metaphors and methods in ethnolinguistic research. In *Etnolingwistyka*, 20, pp. 51-62.
- ΠΑ - *Εικονογραφημένο εγκυκλοπαιδικό λεξικό και πλήρες λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. 2003. Αθήνα, ΠΑΠΥΡΟΣ.
- Πολίτης, Ν. (1899) *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού*. Παροιμίαι. Τ. Α'. Αθήνα, Σακελλαρίου.
- Συμειωνίδης, Χ. Π. (2010) *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικωνυμίων*. Ττ. 1-2. Λευκωσία, Κέντρο Μελετών της Ιεράς Μονής Κύκκου.
- ΧΡ - *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. 2014. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών.